

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Historia semantyki wyrazu "rzecz" i jego derywatów słowotwórczych

Author: Małgorzata Broszko

Citation style: Broszko Małgorzata. (2016). Historia semantyki wyrazu "rzecz" i jego derywatów słowotwórczych. W: B. Mitrenga (red), "Słowo - wartość - jakość w języku i w tekście" (S. 35-52). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Historia semantyki wyrazu *rzecz* i jego derywatów słowotwórczych

Francuski pisarz i filozof Henri Bergson powiedział, że „nawet wtedy, gdybyśmy nie mieli wyraźnego pojęcia o naszej przeszłości, odczuwalibyśmy niewyraźnie, że pozostaje ona dla nas obecna” (cyt. za: KLESZCZOWA, 2012a: 37). Nie sposób się z tym nie zgodzić, bowiem to, jaki jest stan wszystkiego, co zastaliśmy na świecie, wynika z jego przeszłości. Dla językoznawcy te słowa są oczywistością.

Na przestrzeni wieków w leksyce danego języka zachodzi wiele zmian – jedne wyrazy zanikają, inne się pojawiają, kolejne zyskują nowe znaczenie lub je zmieniają. Zmiany semantyczne bywają niezwykle interesujące. Sygnałem, że jakiś leksem dawniej oznaczał coś innego, są np. tematy supletywne i – w drugą stronę – wyrazy brzmiące podobnie, lecz odnoszące się do zupełnie innych desygnatów. Poszukiwanie związków między wyrazami opartymi na tym samym rdzeniu, lecz o różnych znaczeniach

zadziwia, porusza wyobraźnię, daje poczucie odsłaniania wiedzy niejawniej, bo zazwyczaj interpretacje konkretnych przykładów zmian znaczeniowych w zadowalający i „logiczny” sposób motywują rozdźwięk między stanem pierwotnym, wyjściowym, a końcowym efektem przewartościowania znaczenia.

(KLESZCZOWA, 2012b: 263)

Niech dowodem na to będzie analiza znaczenia leksemu *rzecz* oraz wybranych wyrazów od niego utworzonych.

Semantyka leksemu *rzecz*

Można przypuszczać, że leksemu *rzecz* używają niemal wszyscy użytkownicy polszczyzny. Większość zapewne kojarzy go z przedmiotem, wytworem ludzkim, przede wszystkim z czymś materialnym, jak we fragmencie:

Nie wiem, co zrobić z rzeczami. – Z jakimi rzeczami? – nie zrozumiał kapitan. – Z rzeczami Gorczycy i Skowrońskiego. Są zamknięte w ich pokojach, trzeba je jako zabezpieczyć, przekazać rodzinie.

(J. PŁOŃSKI, M. RYBIŃSKI, 1978: *Góralskie tango*. Warszawa, NKJP¹)

ale na pewno nie z człowiekiem, zwierzęciem czy rośliną. Świadczy o tym np. hasło X Sympozjum Ekologicznego w Częstochowie: *Zwierzę to nie rzecz* czy takie użycia omawianego wyrazu, jak:

Kto dał wam pewność, że przyniesie mi szczęście taka wersja mnie, jaka wam się podoba? Nie macie prawa zaprogramować mnie, bo ja nie jestem rzeczą, lecz osobą.

(M. DZIEWIECKI, *Dziecko: osoba czy produkt? „Wychowawca”*, 03.2009, NKJP)

Jakby mamcia wiedziała, że zostanę kurwą. – Może i jesteś kurwą, ale nie jesteś rzeczą! – odparła cicho Ewa.

(J. SZYM CZYK, 2004: *Ewa i złoty kot*. Warszawa, NKJP)

W języku polskim rzecz to także ‘sprawa, zagadnienie’. W tym znaczeniu omawianego słowa używa się równie często, jeśli nie częściej². Sens ten wiąże się chociażby z takimi związkami wyrazowymi, jak: *nie twoja rzecz*, *coś jest na rzeczy*, *istota rzeczy* czy z użyciami leksemu rzecz jak w zdaniach:

I jeszcze interesuje się tyloma rzeczami, na przykład geografią.

(M. RAKUSA, 2010: *Żona Adama*. Warszawa, NKJP)

czy

Było to wzmożenie wszystkich uczuć i przeniesienie ich na wyższą, bardziej intensywną płaszczyznę. I rzecz dziwna, wśród tych uczuć plątały się jakieś obrazy dzisiejszego ranka.

(J. IWASZKIEWICZ, 2006: *Brzezina i inne opowiadania. Kościół w Skaryszewie*. Warszawa, NKJP)

Z tym znaczeniem wiąże się też w jakiś sposób ‘czynność’, jak w zdaniach:

Doświadczam, jak spłycającą rzeczą jest umawianie się na „niezobowiązujące spotkania” z różnymi mężczyznami w krótkim czasie.

(S. RADUŃSKA, 2008: *Kartki z białego zeszytu*. Warszawa, NKJP)

¹ Wykaz źródeł wraz ze skrótami znajduje się w końcowej części artykułu. W opracowaniu zastosowano oznaczenia cytowanych tekstów takie, jak w słownikach, z których zostały one zaczerpnięte.

² Wnioski na podstawie analizy przykładowych tekstów z NKJP zawierających wyraz rzecz (w różnych przypadkach gramatycznych).

Kontestowałem raz po raz, mimowiednie i niechący nieraz, choć rozsądek dowodził, że rzeczą daremną i w istocie śmieszną jest przeciwstawianie się komuś takiemu jak Raćborski.

(M. PIŁOT, 2002: *Na odchodnym*. Warszawa, NKJP)

Kapłan musiał jednak bez wątpienia należeć do którejś z nowszych sekt religijnych. Te starsze zajmowały się rzeczami pożyteczniejszymi niż chwywanie dziewcząt, przywiązywanie ich do wozów i judzenie przeciw nim zabobonnej tłuszczy.

(A. SĄPKOWSKI, 2001: *Chrzest ognia*. Warszawa, NKJP)

w których leksemowi rzecz odpowiadają gerundia – odpowiednio: *umawianie się, przeciwstawianie się, chwywanie i przywiązywanie*.

Powszechnie używa się słowa rzecz w jeszcze innym znaczeniu, może najmniej oczywistym: ‘treść wypowiedzi’. Świadczą o tym przede wszystkim utarte związki wyrazowe, takie jak: *coś jest na rzeczy, mówić do rzeczy/ od rzeczy*, oraz przykładowe użycia:

Co tak patrzysz? Pewnie się dziwisz, że takie rzeczy gadam. Ale u nas przy kościele czasem się spotykamy, to i człowiekowi coś tam do głowy wpadnie.

(M. OLSZEWSKI, 2005: *Chwalcie łąki umajone*. Wołowiec, NKJP)

Ach, moja droga, takie rzeczy chłopcy mówią bardzo często. Ja słyszałam to już mnóstwo razy.

(I. JURGIELEWICZOWA, 1990: *Ten obcy*. Warszawa, NKJP)

Autorzy współczesnych słowników notują wiele znaczeń wyrazu rzecz. Wymienione już przeze mnie:

- ‘wytwór materialny, przedmiot’,
  - ‘sprawa, problem, zagadnienie’,
  - ‘temat, treść, wątek’,
  - ‘zadanie, obowiązek, czynność’
- oraz
- ‘zakres, dziedzina, dział’ (*Rzeczą humanistyki jest ukazywać myśli człowieka*),
  - ‘wydarzenie, fakt, okoliczność’ (*Niezwykła, nieprawdopodobna, niesłychana rzecz*),
  - ‘stan czegoś, sytuacja, położenie’ (*Recz doszła do skutku*),
  - ‘przedsięwzięcie, zamiar, plan’ (*Dokonywać wielkich rzeczy, Dopuścić się karalnych rzeczy*),
  - filoz. ‘desygnat’³.

³ Wszystkie wyliczone znaczenia wraz z przykładami użycia leksemu przytaczam za: SWJP.

Niektóre użycia wyrazu *rzecz* trudno zakwalifikować do któregoś z wymienionych znaczeń, por.:

Powietrze wydało mi się najzdrowszą rzeczą na świecie, kiedy już pozwoliłam sobie nim odetchnąć.

(I. FILIPIAK, 2006: *Magiczne oko. Opowiadania zebrane*. Warszawa, NKJP)

Minister [...] przyrzekał w przemówieniu radiowym dalsze wzmoczenie wysiłków na rzecz⁴ pokoju, a przede wszystkim bezpieczeństwa kraju i jego obywateli.

(Z. SMEKTAŁA, 2006: *Chcica, czyli Billie Holiday to kurwa: poemat romantyczny*. Katowice, NKJP)

Zauważmy, że większość opisanych sensów wyrazu *rzecz* (a więc – jak można przypuszczać – i użyć w mowie i piśmie) dotyczy – wbrew pozorom – czegoś niematerialnego, nieuchwytnego, jak zamiar, sprawa, zadanie, temat, wydarzenie. Często trudno jednoznacznie określić, czym w zdaniu jest owa rzecz (np. w cytowanym przez SWJP fragmencie: *Rzeczą humanistyki jest ukazywać myśli człowieka* moglibyśmy zamiennie użyć chociażby słów *sprawą* lub *zadaniem*). To powszechne problemy dobrze znane leksykografom – związane są też z podawaniem w słownikach synonimów jako znaczeń hasła (o sposobach tworzenia haseł w słownikach zob. GROCHOWSKI, 1988 oraz MARKOWSKI, 1993). Tak precyzyjne stwierdzenia wydają się jednak mało istotne – mnogość znaczeń omawianego rzeczownika nie powoduje trudności w odbiorze wypowiedzi, które go zawierają. Tym bardziej że wszystkie wymienione znaczenia leksemu *rzecz* są do siebie zbliżone (może prócz sensu ‘przedmiot’). Tak elastyczny, niesprecyzowany semantycznie wyraz jest w języku bardzo potrzebny, można go bowiem używać w wielu kontekstach, wielu różnych wypowiedziach, a odbiorca bez zastanowienia, automatycznie odtworzy znaczenie, które nadaje temu słowu kontekst (o wpływie kontekstu na polisemię zob. CZELAKOWSKA, 2014). Analiza wybranych wypowiedzi i zapisów zamieszczonych w słownikach dowodzi, że nie da się jednoznacznie określić, opisać, sprecyzować, co oznacza badane słowo, choć w zasadzie użytkownicy polszczyzny wiedzą, czym *rzecz* jest.

Rzecz – etymologia i rozwój znaczenia

Zaprezentowane, z pozoru szczegółowe (choć w rzeczywistości raczej bardzo ogólne), rozważania nad znaczeniem leksemu *rzecz* każą wyzbyć

⁴ Na *rzecz* może być synonimiczne wobec *dla*, co może świadczyć o funkcyjnym charakterze wyrazu hasłowego.

się powszechnego u użytkowników polszczyzny pojmowania tego słowa wyłącznie jako synonimu wyrazu *przedmiot* w znaczeniu ‘coś materialnego’. Zauważmy, że mówi się też o *przedmiocie rozważań* czy *przedmiocie szkolnym*, a te kolokacje przesuwają znaczenie tego słowa z ‘coś materialnego’ na ‘temat, sens, treść, zagadnienie’ bliskie także leksemowi *rzecz*. Na zawężone pojmowanie wyrazu *rzecz* u części osób posługujących się językiem polskim mogą wskazywać takie żartobliwe frazy, jak: *Nie wystarczy mówić do rzeczy, trzeba mówić do ludzi* (S.J. LEC) czy *Otwórz szafę i mów do rzeczy*.

Świadomość polisemii wyrazu *rzecz* powoduje, że jego etymologia przestaje być zaskakująca. Prasłowiański leksem **rěčь* (wcześniej **rěk-ī-*) jest związany z czasownikiem **rekti* (*rzec*) znaczącym ‘mówić’ (SBor). Wyraz ten powstał jako rzeczownik abstrakcyjny o znaczeniu ‘mówienie, mowa’ (SBor). Nieprzewidywalne zmiany zachodzące w języku doprowadziły do tego, że niegdyś „abstrakcyjny” leksem dziś kojarzony jest przede wszystkim z czymś namacalnym, materialnym. Choć jego znaczenie związane z nieuchwytnością, niematerialnością jest w polszczyźnie przynajmniej równie ważne.

To semantyka znana innym językom słowiańskim, w czeskim *řeč* to ‘mowa, język, przemówienie’, w liczbie mnogiej *řeči* – ‘pogłoski, słuchy’; rosyjska *речь* – ‘mowa, język; przemowa’; staro-cerkiewno-słowiańskie słowo *речь* oznaczało z kolei ‘słowo; mowę; oskarżenie’ (SBor); bułgarskie *реч* ma sens ‘słowo; mowa; wystąpienie’.

Rozwój semantyczny leksemu *rzecz* łatwo odtworzyć. Jego znaczenie z ‘mówienie, mowa’ przesunęło się na ‘to, o czym się mówi – treść, przedmiot mówienia’, a następnie też na ‘przedmiot nazwany, rzecz’ (SBor). Trzeba również zaznaczyć *rzecz* oczywistą, iż każde z podanych znaczeń ujętych w tym schemacie jest wciąż obecne w języku, a ostatnie – ‘przedmiot’ – pozornie niepasujące do pozostałych (także tych opisanych we współczesnych słownikach) rozwinęło się właśnie z treści ‘to, o czym się mówi’.

Przedstawiony za Wiesławem Borysiem schemat zmiany znaczeń wyrazu *rzecz* jest w dużym stopniu uproszczony, co jest jego ogromną zaletą – pomaga w jakiś sposób nadać wspólny mianownik tak wielu znaczeniom notowanym przez wszystkie opracowania leksykograficzne (od *Słownika staropolskiego* po współczesne), zbliża je do siebie, uogólnia. Już samo znaczenie ‘to, o czym się mówi’ jest bardzo szerokie, może dotyczyć praktycznie wszystkiego – przedmiotów, uczuć, zjawisk zachodzących w przyrodzie, przemysłów, działań itd.

Jak nietrudno się domyślić, już w staropolszczyźnie *rzecz* była wyrazem polisemicznym. W zależności od kontekstu mogła oznaczać:

- ‘to, co się mówi, mówienie, język, to, co zostało powiedziane, polecenie, rozkaz, przyrzeczenie’ (także zamiennie ze słowem *rzeczenie*), np.

- Nie był [Jezus] nieustawiczny w rzeczy albo mowie <...> nie było słowo jego przemieniające.* (Rozm 40, 151, SStp),
- ‘przedmiot materialny, najczęściej ruchomości, wyjątkowo istotę żywą’, np.
Jakom przy tym był i tom widział, Margorzata z swym mężem skrzynię rozbiła i wybrała listy i rzeczy jako część grzywien. (1412 Kościan nr 462, SStp),
  - ‘pojęcie abstrakcyjne, przeżycie, doznanie’, np.
To krol i krolewic niebieski w trojakiej rzeczy znamienitej ine wszystkie krole zmija. (Kśw cv 27, SStp),
  - ‘problem, sprawę do rozwiązania’, np.
A przeto o tem to miłosierdziu, cożci jest je Kryst ku światemu Janu miał być, dwojęć rzecz [wy] w tem to macie rozumieć [...], któryć jest poczatek jego świętego miłosierdzia był [...], którać są ta [to] znamiona bożego miłosierdzia. (Gn 179 a, SStp),
  - ‘przedmiot prośby, skargi, sporu’, np.
Barzo zlutujący, śmierny a barzo nabożny a wszystkie rzecz baczący. (Rozm 143, SStp),
  - ‘działanie’, np.
Trojaka rzecz krola m<ocniejszego p>okazuje: ustawiczne wicieźstwo, mocne <włodycz>stwo, wielkie bogatstwo. (Kśw dr 6, SStp),
  - ‘to, co się zdarzyło lub zdarzy, fakt, wypadek przypadek’, np.
Gdyż układy abo statuta nie są ani mają być przypisany rzeczam minęłym, ale będącym albo przysłym, przeto chcemy, aby nasze układy i statuta [...] wszyscy ziemianie przyjęli. (Dział 7, SStp),
  - ‘czyn, szczególnie zły, występki’, np.
Aleć ji on osobno we dwojake rzeczy chwali. A napirzweć ji on o jego wielika cuda chwali [...] wtoreć ji nasz Kryst miły prze jego wielikie uczynki chwali. (Gn 179a, SStp),
  - ‘powód, przyczynę’, np.
Więc napirzweć tuta mowi, iż iżci Kryst świętego Jana prze trojaką rzecz jest {ci} ji on miłował był. (Gn 179b, SStp).

Przytoczone przykłady pochodzące z tekstów powstałych przed XVI wiekiem potwierdzają, że słowa *rzecz* w języku polskim od najdawniejszych czasów używano w przeróżnych kontekstach, mogło ono mieć wiele znaczeń – było pod tym względem bardzo elastyczne. Tak jest zresztą do teraz, czego dowiodły zaprezentowane wcześniej przykłady użyć zaczerpnięte z NKJP. W związku z tym uważam za zbędne przytaczanie znaczeń i przykładów użyć z innych wieków, gdyż – jak widać – od staropolszczyzny po czasy współczesne omawiany leksem występuje w wielu (podobnych) kontekstach i znaczeniach.

Rozwój semantyczny derywatów od rzecz

Semantyka i przede wszystkim etymologia każą wiązać leksem rzecz z czynnością mówienia, przedmiotem wypowiedzi. Tak samo jest z derywatami od tego słowa – przynajmniej ich pierwotne znaczenia musiały mieć związek z mówieniem lub z którymś z kolejnych znaczeń wyrazu rzecz (pomijam słowa pochodzące od rzecz ‘przedmiot materialny’). Dalsze rozważania będą próbą odpowiedzi na pytania o to, z którym ze znaczeń leksemu rzecz należałoby kojarzyć jego derywat, w jakim stopniu można dziś łączyć semantycznie analizowane wyrazy z ich wspólnym etymonem oraz która z cech danego obiektu (desygnatu) okazała się istotna i wpłynęła na rozwój semantyczny jego nazwy.

Rzeczownik

Pierwszym z omawianych derywatów, być może najbardziej kojarzącym się ze słowem rzecz, jest termin gramatyczny rzeczownik. Opisując jego znaczenie i etymologię, należy przywołać żywy w dawnej polszczyźnie przymiotnik rzeczowny. To *adiectivum* wprawdzie występuje jeszcze w języku – związane jest z gramatyką (np. *zaimek rzeczowny*) – jego semantyka to ‘właściwy rzeczownikowi’ (SJPD), ‘odnoszący się do rzeczownika’ (SWJP). Musi to być jednak znaczenie wtórne, sam leksem rzeczownik pochodzi bowiem właśnie od przymiotnika rzeczowny, którego znaczeniem w wieku XVIII było ‘dotyczący rzeczy’ (WSEH, SL).

Terminologię związaną z gramatyką języka polskiego w dużym stopniu zawdzięczamy Onufremu Kopczyńskiemu. To on w słynnej *Gramatyce dla szkół narodowych* zaproponował „podział mowy na ośm części”, bo – jak pisał –

Ci, co za drobną rzecz mają gramatykę, niechaj tu z Herkulesowemi staną siłami, a nieraz im się przyjdzie zapocić [...]. Ale my się tego wszystkiego nie lękamy: miłość ojczyznojęzyka przełamie wszystkie trudności, mianowicie kiedy dobre wszystkiego uporządkowanie będziemy mieli za przewodnika.

(KOPCZYŃSKI, 1817: 33–34)

Według XVIII-wiecznego językoznawcy

Imiona [‘nazwy’ – M.B.] [...] się zowią jedne rzeczownikami, czyli rzeczownikami, drugie przymiotnikami, czyli przymiotnikami. Cecha imion rzeczownych jest odpowiedź na pytanie *кто?* albo *co?*

(KOPCZYŃSKI, 1817: 39)

Zgodnie z etymologią rzeczownik to ‘imię rzeczowne’, czyli ‘nazwa rzeczy’. Autorzy haseł w SW tłumaczą, że „rzeczownik to nazwa wszelkiej istoty albo rzeczy, tak zmysłowej, jak i umysłowej, **uważanej za pojęcie, za przedmiot rozważania** [podkreśl. – M.B.]” i cytują zdanie: *Rozróżnić należy rzecz samą od jej nazwy, czyli rzeczownika* (SW).

Leksemu rzecz użyto tu więc w szerokim znaczeniu ‘przedmiot rozważania’. Niestety – jak wynika z moich obserwacji⁵ – współcześnie wyraz rzeczownik kojarzy się większości użytkowników polszczyzny ze słowem rzecz wyłącznie w znaczeniu ‘przedmiot materialny’. Świadczy o tym też zapis w *Słowniku gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*, w którym zanotowano wyraz rzeczownik jako pochodzący od rzecz w znaczeniu ‘przedmiot materialny’ (SGS).

Rzeczywisty

Współczesne słowniki języka polskiego podają, że rzeczywisty to ‘istniejący naprawdę; realny, faktyczny’ (*postać rzeczywista, rzeczywista potrzeba*) i ‘autentyczny, niesfałszowany, prawdziwy’ (*rzeczywisty koszt, rzeczywisty talent*), także o tytułach, stanowiskach: ‘zwyczajny, aktywnie działający’, np. *członek rzeczywisty towarzystwa* (SWJP). W mniej więcej takim znaczeniu wyraz ten funkcjonuje w polszczyźnie od najdawniejszych czasów (w wieku XVII ‘niebudzący wątpliwości, niewątpliwy’, np. *Lecz że między nimi [chrześcijanami] więcej słownych i malowanych, a niżeli prawdziwych i rzeczywistych Krześcian* [...]. GdacPan 106, SXVIIiXVIII). Nie budzi wątpliwości podstawa słowotwórcza omawianego przymiotnika – rzecz, jednak niejasne jest pochodzenie części -wisty.

W polszczyźnie nie było przyrostka -wisty, który mógłby współtworzyć leksem rzeczywisty. Potwierdzić to może brak poświadczonych np. w słowniku Lindego⁶ innych wyrazów zakończonych na -wisty, w któ-

⁵ Obserwacje te dotyczą uczniów. Terminologii gramatycznej używa się niemal wyłącznie w szkołach (prócz rozważań polonistów, językoznawców). Uczniowie mówią, że rzeczownik odnosi się do rzeczy i jako przykłady często podają jedynie nazwy przedmiotów (np. szafa, zeszyt, rower, okno), mając nieraz wątpliwości, czy słowa nazywające np. uczucia czy stany (miłość, dobro, niepewność, pokój) też należą do rzeczowników. Mimo że – według szkolnej definicji – rzeczownik odpowiada na pytania kto?, co?, uczniowie miewają problem z określeniem, do jakiej części mowy należy np. wyraz *Słowacki*. Nieraz wydaje im się, że zakwalifikowanie tego typu wyrazów do grupy rzeczowników jest swego rodzaju uprzedmiotowieniem ich desygnatów. Wiąże się to oczywiście z nieodróżnianiem „rzeczy od jej nazwy”, przed czym przestrzegał autor cytowany w SW.

⁶ Na podstawie *Indeksu a tergo do Słownika języka polskiego S.B. Lindego*, red. W. DOROSZEWSKI, Warszawa 1965.

rych w nie wchodzi w skład rdzenia (jak np. *krw-isty* od *krw*, *głow-isty* od *głow-a*, *łuczzyw-isty* od *łuczzyw-o*). Znalazł się jednak jeden wyjątek, jest to słowo *oczywisty*.

Leksem *oczywisty* jest kontynuacją zrostu wyrazów *oczy* i **vistъ* (od prasłowiańskiego **viděti* ‘widzieć’) i pierwotnie znaczył ‘taki, który był widziany na własne oczy’ (SBor). Być może na tej samej zasadzie powstał w polszczyźnie przymiotnik *rzeczywisty*, który może być połączeniem leksemów *rzecz* i **vistъ*, a jego pierwotna semantyka to ‘rzecz widziana’, a skoro widziana, to prawdziwa.

Jednak analogia do innego wyrazu (choć częsta w słowotwórstwie) nie może być argumentem dającym pewność w takiej kwestii. Mogło być też tak, że przymiotnik *rzeczywisty* utworzono na podobieństwo słowa *oczywisty* niezależnie od pochodzenia i znaczenia drugiej obok *oczy* podstawy słowotwórczej tego wyrazu (wtedy *-wisty* należy traktować jako rodzaj sufiksu). Za tą hipotezą przemawia fakt, że omawiany wyraz pojawił się w polszczyźnie dopiero w tekstach z XVI wieku. Nie wykluczam też innych jeszcze względów, które mogły zdecydować o postaci omawianego leksemu.

Od wyrazu *rzeczywisty* powstały: *verbum urzeczywistniać*, czyli ‘sprawiać, że coś się staje rzeczywiste, naprawdę; spełniać’, *adverbium rzeczywiście* ‘faktycznie, naprawdę’ (SWJP) i *substantivum rzeczywistość* ‘to, co istnieje naprawdę, obiektywnie; prawdziwość, prawda’ i – poszerzone – ‘realia świata, w którym żyje człowiek; świat obiektywny’ (SWJP). W tych derywatach, zresztą tak jak w samym przymiotniku *rzeczywisty*, najważniejsza jest prawdziwość, realność określanego przez nie zjawiska, tak było od najdawniejszych poświadczeń omawianych leksemów.

Co ciekawe, współczesne słowniki notują też hasło *wirtualna rzeczywistość*, które może się wydawać oksymoronem, *wirtualny* znaczy bowiem ‘stworzony w ludzkim umyśle’ i ‘wykreowany na ekranie komputera’ (SWJP), a więc ‘stwarzający pozory obiektywnego istnienia’ (WSJP) – ‘nieprawdziwy’. W przypadku *wirtualnej rzeczywistości* doszło do znacznego rozszerzenia znaczenia drugiego członu tego połączenia: *rzeczywistość* może oznaczać wszystko, co dookoła, niekoniecznie prawdziwe, namacalne, także położenie, sytuację, w jakich ktoś się znajduje. Związane jest to ze znaczeniem ‘realia świata, w którym żyje człowiek’, bo nawet *rzeczywistość* każdy może mieć swoją (por. *To jest mój świat, to moja rzeczywistość*. M. NAHACZ, 2005: *Bocian i Lola*. Wołowiec, NKJP, *Tyle wiem, że jej rzeczywistość jest odległa od mojej*. J. HEN, 2009: *Dziennik na nowy wiek*. Warszawa, NKJP). Mniej znacząca okazuje się więc prawdziwość rzeczy (‘sensu wypowiedzi’, ‘zdarzenia’). Dawniej to, co nas otaczało, było prawdziwe, namacalne, realne. W przypadku słowa *rzeczywistość* pierwotny sens (‘to, co prawdziwe’) okazuje się mniej znaczący niż powiązane z nim ‘to, co nas otacza’ – na co wpływa zapewne m.in. rozwój techniki i zmiany zachodzące w otaczającej nas rzeczywistości.

Rzecznik

Przez takie kolokacje, jak: *rzecznik prasowy*, *rzecznik praw obywatelskich*, *rzecznik konsumentów*, zapewne mogłoby się wydawać, że omawiany leksem pojawił się w polszczyźnie stosunkowo niedawno. Nic bardziej mylnego. Występuje on w najstarszych dostępnych źródłach – już w tekstach staropolskich. W tamtym czasie niósł znaczenie ‘pełnomocnik, obrońca, zastępca procesowy’, czego dowodzą takie użycia, jak: *Potem ten rzecznik przed siedzącą radą, iż to wszystko tako mowił, jako tu stoi przepisano*. OrtOssol 53 3 (SStp), czy *Tego fołdrował wojt przez swego człowieka, to jest rzecznika*. OrtOssol 90 2 (SStp). Podane znaczenia i użycia wiążą się z pełnieniem jakichś funkcji państwowych, co zdaje się potwierdzać fakt, że większość tekstów, w których występuje omawiany wyraz, to statuty prawne i ortyle (głównie Sul, Dział, OrtMac, OrtOssol) (SStp).

Zapewne przywołana semantyka nie była pierwszą. Argumentem potwierdzającym tę tezę może być istnienie w staropolszczyźnie leksemu *rzeczniczka* (też *rzecznica*), który – jeśli chodzi o znaczenie (przynajmniej to podawane przez autorów SStp) – nie był wyłącznie odpowiednikiem słowa *rzecznik* w rodzaju żeńskim. Po pierwsze: wątpliwe jest, by kobiety pełniły w średniowieczu tak ważne funkcje jak pełnomocnik czy obrońca sądowy, po drugie: jego znaczenie to ‘ta, która wstawia się za kimś, oręduje’ (SStp). Jak łatwo się domyślić, słowo to odnosiło się wówczas przede wszystkim do Maryi (np. *Nasza rzeczniczko, Maria, wysłuchaj nas litościwa!* ca 1500 SprTNW V 10, SStp czy *O Maria panno czysta, raczy nam być miłościwą ku swemu synu rzecznicą*. 1453 R XXV 213, SStp).

W staropolszczyźnie używano też słów *rzeczny* – ‘wstawiający się za kimś, orędujący, pośredniczący’, od którego pochodzi *substantivum* *rzecznik* (WSEH), oraz *rzecznikować* – ‘przyjąć funkcję pełnomocnika procesowego’ i *rzecznictwo* – ‘zastępowanie przed sądem strony procesowej’ (SStp). Zatem na gruncie staropolskim, a pewnie już wcześniej, doszło do specjalizacji znaczenia słowa *rzecznik*: obok szerokiego ‘ten, kto wstawia się za kimś’ funkcjonowało uściślone ‘ten, kto wstawia się za kimś w sądzie, odpowiada za kogoś w sądzie’.

Jak nietrudno się domyślić, *rzecznik* jest kontynuacją prasłowiańskiego *rěčьnikъ znaczącego ‘mówca’ (WSJP). Taką semantykę polskiego słowa wskazuje w swoim słowniku jeszcze Samuel Bogumił Linde (*rethor*), choć nie potwierdza jej przykładami. Jak widać, znaczenie ‘mówca’ zawężyło się do ‘ten, kto mówi w czyjejs sprawie, na czyjąś korzyść’, z którego powstało staropolskie ‘pełnomocnik, zastępca procesowy (w sądzie)’. Autorzy *Wielkiego słownika języka polskiego* piszą o *rzeczniku*:

Znaczenie podstawowe kontynuowane głównie w st.pol. tekstach prawniczych (z późniejszą specjalizacją w kierunku ‘obrońca,

adwokat-pełnomocnik', jako przekład łac. *prolocutor, advocatus*). Po nieużywaniu wyrazu w XIX w., dziś przeżywa renesans: rzecznik pojawia się jako ekwiwalent nazw nowych funkcji urzędowych, np. ang. *patent agent* = pol. rzecznik patentowy, niem. *regierungs-sprecher* = pol. rzecznik rządu.

(WSJP)

Jeszcze u Kochanowskiego rzecznik to wyłącznie 'człowiek występujący w sądzie w czyimś imieniu' (SKoch), natomiast autorzy *Słownika języka Jana Chryzostoma Paska* nie zarejestrowali już użycia omawianego leksemu. Ten pojawia się po raz kolejny dopiero w opracowaniach leksykograficznych z XIX wieku, według których rzecznik oznaczał:

- 'mówcę, oratora, krasomówcę', np.
Z Aleksandrji posłów do cesarza wyprawiono i z niemi Apjona, jako rzecznika, żałując się na Żydy (SW),
- 'orędownika, pośrednika', np.
Miał Bolesław rzeczniki, którzy od ludzi prostych rzecz mówili (SW),
- 'adwokata, prokuratora', np.
Dobrze by było, żeby same strony sprawy swe sprawowały, a rzeczników by nie potrzebowały, którzy [...] wielokroć sprawy zatrudniają (SWil, SW).

Jednak wszystkie znaczenia uznano za nieużywane, przestarzałe.

W połowie XX wieku w słowniku pod redakcją Witolda Doroszewskiego odnotowano szeroką semantykę leksemu *rzecznik*: 'ten, kto występuje, przemawia w czyim imieniu; ten, kto jest wyrazicielem pewnych poglądów; ten, kto występuje w obronie kogo lub czego, kto propaguje, popiera jakąś sprawę' (SJPD). Potwierdzają ją przykłady użyć: *Kto jest waszym rzecznikiem?... Niech wystąpi! Nie mówcie razem*. Sier. Ocean 266 (SJPD) czy *Cynicy byli pierwszymi rzecznikami biedoty, pierwszymi pogromcami bogactwa i zbytku [...]*. Sinko Lit. II/1 29 (SJPD). Ponadto jako dawne, historyczne podano znaczenie znane w staropolszczyźnie: 'w dawnej Polsce: obrońca sądowy, prawnik prowadzący proces w imieniu klienta' (SJPD).

Dziś – podobnie jak w ubiegłym wieku – rzecznik to osoba reprezentująca czyjeś interesy, wypowiadająca się w czyimś imieniu, broniąca czyichś praw, popierająca jakąś sprawę; reprezentant, obrońca, orędownik (SWJP) (por. *rzecznik praw dziecka, rzecznik prasowy, rzecznik praworządności*) i

- 'osoba, która popiera jakąś ideę lub działalność', np.
Galileusz, największy rzecznik idei kopernikańskiej, powoływał się między innymi na obserwacje czynione za pomocą teleskopu [...].

(E. BENDYK, 2002: *Zatruta studnia. Rzecz o władzy i wolności*. Warszawa, NKJP,

WSJP)

- ‘urzędnik, do którego obowiązków należy dbanie o dobro określonej grupy ludzi i w razie konieczności interweniowanie w jej imieniu’, np.

Warto poskarżyć się powiatowemu rzecznikowi konsumentów lub napisać skargę do UOKiK, który może wystąpić w obronie wszystkich znajdujących się w podobnej sytuacji.

(P. WRABEC, *Nasze drogie banki*. „Polityka” 13.05.2006, NKJP, WSJP)

- ‘osoba, która zawodowo zajmuje się reprezentowaniem jakiejś osoby lub instytucji i przemawianiem w jej imieniu’, np.

Operacja, według rzecznika szpitala St Mary’s w Manchesterze, miała potrwać około 18 godzin i uczestniczy w niej 20 lekarzy.

(*Życie za życie*. „Dziennik Polski” 07.11.2000, NKJP, WSJP)

Czy rzecznik kojarzy się dziś z mówcą? Być może w jakimś stopniu. Jako ktoś wypowiadający się w czyimś imieniu, popierający jakąś osobę lub ideę, obrońca praw z pewnością musi przemawiać (choć zdarza się, że swoje zdanie wyraża także na piśmie). Nie są to jednak wystąpienia oratorskie i nie muszą być długie. Zaryzykuję stwierdzenie, że dziś rzecznik to osoba zajmująca się czyjąś rzeczą, czyli sprawą, występująca na rzecz kogoś, czyli dla kogoś, dla jego dobra, co jak najbardziej, choć niejako wtórnie, łączy semantycznie leksemy *rzecznik* i *rzecz*. Na zmianę znaczenia omawianego wyrazu duży wpływ miało wartościowanie cech jego desygnatu – początkowo rzecznik był po prostu tym, kto przemawia, z czasem ważniejsze okazało się to, w jakiej sytuacji, gdzie i po co mówi, a następnie to, że występuje w czyimś imieniu (niekoniecznie przemawiając).

Grzeci⁷

Adiectivum grzeci (wraz z pierwotnym wariantem fonetycznym *krzeci* – ‘ku rzeczy będący’) notowane jest po raz pierwszy w tekstach z wieku XVI (SBor, SBań). Niosło wówczas znaczenie:

⁷ Obecność tego przymiotnika w zestawieniu derywatów od *rzecz* niektórych może dziwić. W większym stopniu niż znaczenie decyduje o tym budowa omawianego leksemu. Łączenie wyrazów *grzeci* i *rzecz* wymaga wydzielenia jako jednego z formantów *g-*, a takiego afiksu – jak wiadomo – w polszczyźnie nie ma. Istnieje natomiast przyimek *ku*, dawniej (i w dialektach) *k*, znaczący tyle, co ‘w kierunku, do’ (kogoś, czegoś) (SBor). Z leksemem *rzecz* tworzył on wyrażenie przyimkowe *k rzeczy* ‘do rzeczy’, które z czasem zrosło się w *krzeci*, a nagłosowe bezdźwięczne *k* upodobniło się pod względem dźwięczności do następującego po nim *rz* i przeszło w *g*. Tak powstało słowo *grzeci* – ‘do rzeczy, sensowny, słuszny’ (*Wszystko mu się nie grzeci widzi, Jestli to słuszna i grzeci* [SBr] (SBor), z którego z czasem uformował się przymiotnik *grzeci*.

- ‘rozsądny, posiadający widoczne zalety’, np.
Nic krzeczno nie powiadasz, mógłby się za to sromać. (Mącz 137c, SXVI),
szczegółowo:
  - ‘odpowiedni, stosowny; nadający się’, np.
Jeszcze też tu przykład uspokojenia różny przy granicach wspomnę, który acz staroświecki, ale bardzo grzeczny i godny wiadomości ludzkiej. (SarnStat 1264, 1256, SXVI),
  - ‘ładny, piękny’, np.
Ej tociem widziała suknię krzeczną, też bym ja rada taką miała. (ZbylPrzyg A4, SXVI).

Jak widać, wyraz *grzeczny* od początku nie miał sprecyzowanego znaczenia. Powstał przeciw od wyrażenia przyimkowego, które też nie było jednoznaczne (bo – jak wiadomo – *rzecz* jest i była słowem polisemicznym).

W XVII i XVIII stuleciu omawianemu wyrazowi nadano kolejne znaczenia. *Grzeczny* mógł wtedy oznaczać tyle, co:

- ‘rozsądny, mądry, rozumny’, np.
Grzeczną mądrość to mienią, wyć z wilki, gdy wyją. (JurkScil D4v, SXVIIiXVIII),
- ‘odznaczający się dobrym wyglądem, ładny, piękny, urodziwy’, np.
Krawcowi gdy się spodoba grzeczny ćwikiel, choćbyś patrzył nie ustrzeżesz, w kieszeni z nim smyk. (NowSow A4v, SXVIIiXVIII),
- ‘dobry, odpowiedni, nadający się, należyty, taki jak trzeba, przyzwoity; łaskawy, uprzejmy’, np.
A ty, Pawencyjo, w takiej grzecznej dobie dni ucieszne smutno trawisz w przykraj chorobie, a czasy wdzięczne i rozkoszne frymarczyłaś na kłopoty i chwile żałosne. (ZimSRoks 46, SXVIIiXVIII),
- ‘pochodzący z wyższych sfer społeczeństwa, godny; powszechnie szanowany, poważany’, np.
Ten Sinicki był to człowiek urodzony dobrze, ale małej fortuny [...] protegente principe Wiśniowieckiego do pieniędzy wielkich przyszedł, a przeto grzecznym został, contemnebat viliorem fortunam [...] a jako z chudego pachotka prędko panem został, tak w krótkim bardzo czasie do mizernej wrócił się fortuny. (ZawiszaPam 256, SXVIIiXVIII).

Słowniki XIX-wieczne bez kwalifikatora *przestarzały* notują już tylko znaczenie ‘uprzejmy, szarmancki, układny’ (SWil, SW), przy czym mogło się ono odnosić nie tylko do człowieka, lecz także np. do listu czy przyjęcia (SW), oraz związany z nim sens ‘spokojny, cichy’ (o dzieciach) (SW).

Jak widać, z upływem wieków ujednotaczała się semantyka słowa *grzeczny*. Współcześnie oznacza ono ‘dobrze wychowany, uprzejmy’ (o istotach żywych), ‘będący wyrazem uprzejmości, dobrego wychowania’ (np. *grzeczne skinienie głowy*) (SJPD, SWJP). Obecne jest jeszcze w języku znaczenie ‘niewyróżniający się niczym szczególnym’ (np. *grzeczny strój*) (WSJP), *grzecz-*

nym nazwiemy też dziecko lub zwierzę, które po prostu nie przeszkadza). To znaczenie wymieniają jeszcze autorzy SW. W przypadku rozwoju tego (dziś) przymiotnika widoczne jest, jakie wartości były i są nadal uznawane za pożądaną oraz co uchodziło za bycie *do rzeczy*.

Niedorzeczny

Leksemu *niedorzeczny* używamy, gdy chcemy powiedzieć, że coś (nie ktoś) jest pozbawione logiki, sensu, także absurdalne lub głupie (SWJP) (*Porzucił go pod najbłahszym pretekstem, aby samemu włóczyć się po ulicach z niedorzeczną nadzieją, że uda mu się spotkać Alicję*. Par. Niebo 57, SJPD). Jeszcze w wieku XIX omawiany przymiotnik nosił także znaczenie ‘niestosowny, nieprzyzwoity’ (*Nie masz śmieszniejszego stworzenia, jak człowiek uczony w mowie i piśmie, a niedorzeczny w postępkach*. SW, SL, SWil).

Przymiotnik z częstką *nie* musi być zaprzeczeniem innego, w tym wypadku *dorzeczny*, czyli ‘do rzeczy będący’, a więc ‘sensowny, logiczny; zdalny’, który jest zadiektywizowanym wyrażeniem przyimkowym (por. *grzeczny*). W XIX wieku *dorzeczny* oznaczał właśnie ‘stosowny, zdalny, przyzwoity, roztropny’ (SWil).

Skoro zarówno *grzeczny*, jak i *dorzeczny* pochodzą od tego samego wyrażenia przyimkowego (a przynajmniej o tym samym znaczeniu), można by teoretycznie przyjąć, że powinny znaczyć to samo. Istotnie, analizując pierwsze teksty, w których pojawiły się omawiane przymiotniki, można uznać je za synonimiczne. Jednak omawiane leksemy zostały na przestrzeni lat inaczej sprofilowane, co jest dowodem wartościowania cech współtworzących ich znaczenie. W przypadku *grzeczny* najważniejsze okazało się ‘odpowiedni, stosowny’, które z czasem ograniczyło się do zachowania, natomiast najistotniejszym sensem słowa *dorzeczny* było ‘słuszny, rozsądny’ (SWJP).

Przy okazji słowa *niedorzeczny* warto zwrócić uwagę na jeszcze jedną kwestię. Zarówno przymiotnik, jak i (utworzone bezpośrednio od niego lub poprzez dodanie części *nie* do innych części mowy) rzeczownik *niedorzeczność* i przysłówki *niedorzecznie* używane są w języku ze znacznie wyższą frekwencją niż podstawowe, niezaprzeczone *dorzeczny*, *dorzeczność*, *dorzecznie*⁸. Być może za jakiś czas w języku pozostaną już tylko wspomniane formy zaprzeczone.

⁸ W NKJP odnotowano 105 użyć wyrazu *niedorzeczny* (w takiej właśnie postaci, bez odmiany), a *dorzeczny* tylko 5. W przypadku pary *niedorzeczność* – *dorzeczność* jest to stosunek 87 do 2, a *niedorzecznie* – *dorzecznie*: 76 do 16.

Rzeczowy

Wymieniony wcześniej nieistniejący już przymiotnik *rzeczowy* ‘dotyczący rzeczy’ kojarzy się zapewne z obecnym w języku *rzeczowy*. Ten może być interesujący pod względem semantyki – niesie bowiem znaczenia:

- ‘odnoszący się do rzeczy, przedmiotów, a nie osób, pojęć itp.’, np. *dowód rzeczowy, upominek rzeczowy, nagroda rzeczowa*,
- ‘poruszający istotę sprawy, problemu, nieskupiający się na stronie formalnej; trafny, konkretny’, np. *rzeczowy argument, rzeczowa dyskusja*,
- ‘wolny od emocji, obiektywny’, np. *rzeczowa ocena czegoś, rzeczowe podejście do czegoś* (SWJP, podobnie SJPD).

Dominujący dziś sens podany tu jako trzeci z pewnością wywodzi się od bardziej ogólnego ‘nieskupiający się na stronie formalnej’, który bez wątplenia jest związany ze słowem *rzecz* ‘treść wypowiedzi, sens wypowiedzi’. Oba te współczesne znaczenia leksemu *rzeczowy* nie mają jednak związku z pierwszym: ‘odnoszący się do przedmiotów, a nie osób, pojęć’. Być może powstało ono później, niezależnie od poprzedniego, kiedy z *rzecz* ‘treść wypowiedzi; to, o czym się mówi’ rozwinął się sens ‘przedmiot materialny’. XIX-wieczne słowniki po macoszemu traktują omawiany leksem, podając, że jest to przymiotnik od *rzecz*, a jako przykłady notują tylko *dowód rzeczowy* (SW) lub *Świat doświadczeń i świat pracy i świat płodów ludzkich jest rzeczowy* (‘realny’) (SWil). Brak opracowań leksykograficznych dotyczących użycia omawianego wyrazu w wiekach wcześniejszych uniemożliwia odtworzenie jego pierwszych znaczeń.

Co ciekawe, pochodzące od omówionego przymiotnika *adverbium rzeczowo* i *substantivum rzeczowość* nie wiążą się ze znaczeniem dotyczącym przedmiotów (por. SWJP, WSJP). Znaczenie leksemu *rzeczowy* pokazuje wieloznaczność jego etymonu – wyrazu *rzecz* – oraz jest dowodem wartościowania cech desygnatu, które wpływają na zmiany semantyczne odpowiadającej mu nazwy.

Podsumowanie

Poczynione w artykule rozważania nad pochodzeniem i znaczeniem (a raczej zmianami znaczeń) derywatów od *rzecz* potwierdzają nie tyle polisemię ich podstawy słowotwórczej, ile raczej to, jak trudno sprecyzować znaczenie leksemu *rzecz*, który – w zależności od kontekstu – może oznaczać niemal wszystko. Powodem tego jest pierwotna semantyka omawianego słowa – ‘mówienie’, a następnie ‘temat wypowiedzi’, a mówić można przecież o wszystkim.

W dużym stopniu derywaty od *rzecz* – przynajmniej pierwotnie – były semantycznie związane z wypowiedaniem czegoś, choć takie uprzymiotnikowane wyrażenia przyimkowe jak *grzeczny* i *dorzeczny* czy *niedorzeczny* nie miały wiele wspólnego z samym wymawianiem słów, a wiązały się ze znaczeniem późniejszym – *rzecz* ‘sens, sedno wypowiedzi’. Pewną rolę w powstawaniu nowych wyrazów odegrały funkcjonujące do dziś w języku stałe związki wyrazowe typu: *coś jest na rzeczy*, *mówić do rzeczy* czy *znać się na rzeczy* (od tego ostatniego *rzeczoznawca*), które przechowują znaczenie słowa *rzecz* – ‘treść, sens wypowiedzi’. Ze znaczeniem ‘przedmiot’ należy kojarzyć stosunkowo niewiele wyrazów, np. *rzeczowy* (*dowód rzeczowy*), choć i ten jest polisemiczny. Takie wyrazy jak *rzecznik* czy *grzeczny* odłączyły się semantycznie od swojej podstawy słowotwórczej. Zjawisko leksykalizacji najczęściej związane jest ze zmianami znaczeń derywatów, raczej nie etymonu (na temat leksykalizacji zob. PASTUCHOWA, 2008), a ten w przypadku omawianych leksemów ma stałą semantykę (choć wyjątkowo szeroką). Wprawdzie termin *rzeczownik* nie zmienił znaczenia, ale nie jest już kojarzony ze swoim pierwotnym sensem przez rozpowszechnienie się jednego ze znaczeń jego podstawy – *rzecz* ‘przedmiot materialny’. Nie jest to zjawisko typowe w lingwistyce, o czym świadczyć może choćby analiza pozostałych leksemów. Jak zauważyli Jerzy BARTMIŃSKI i Ryszard TOKARSKI (1993: 49): „Znaczenie słowa [...] to nie wierne odzwierciedlenie cech obiektu odpowiadającego słowu, to celowe uwydatnienie jednych jego cech, a pomniejszenie czy wręcz ukrywanie innych”.

Obiekty otaczające człowieka są nazywane ze względu na ich właściwości (*rzecznik* – ‘ten, który rzecze [mówi]’, *grzeczny* – ‘taki, który jest do rzeczy’, *rzeczowy* – ‘ten, który dotyczy rzeczy’ [przedmiotu lub sprawy]), jednak hierarchia tych właściwości może ulegać przekształceniom. Niniejszy artykuł pokazuje, jak na modyfikacje znaczeń wyrazów (czy ich wieloznaczność), a więc na pojmowanie pewnych „rzeczy” przez człowieka, wpływa ciągle wartościowanie cech ich desygnatów.

Źródła

- NKJP – *Narodowy Korpus Języka Polskiego* [online]. Dostępne w Internecie: <http://nkjp.pl> [dostęp: 15.05.2015].
- SBań – BAŃKOWSKI A., 2000: *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Warszawa.
- SBor – BORYŚ W., 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
- SGS – JADACKA H., red. nauk., 2001: *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*. T. 2: *Gniazda odrzeczownikowe*. Kraków.
- SJPD – DOROSZEWSKI W., red., 1958–1969: *Słownik języka polskiego*. Warszawa.
- SKoch – KUČAŁA M., red., 1994–2012: *Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego*. Kraków.

- SL – LINDE S.B., 1807–1814: *Słownik języka polskiego*. Warszawa.
- SMącz – MAĆZYŃSKI J., 1564: *Lexicon Latino Polonicum* [...]. Königsberg.
- SPas – KONECZNA H., DOROSZEWSKI W., red. nauk., 1965–1973: *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*. Wrocław.
- SXVIIiXVIII – GRUSZCZYŃSKI W., red. nauk.: *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku* [online]. Dostępne w Internecie: <http://www.sxvii.pl> [dostęp: 15.05.2015].
- SStp – URBAŃCZYK S., red., 1953–2002: *Słownik staropolski*. Kraków.
- SXVI – MAYENOWA M.R., PEPEŁOWSKI F., red., 1966–: *Słownik polszczyzny XVI wieku*. Wrocław.
- SW – KARŁOWICZ J., KRYŃSKI A.A., NIEDŹWIEDZKI W., red., 1900–1927: *Słownik języka polskiego*. Warszawa.
- SWil – ZDANOWICZ A. et al., 1861: *Słownik języka polskiego*. Wilno.
- SWJP – DUNAJ B., red., 1996: *Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa.
- WSEH – DŁUGOSZ-KURCZABOWA K., 2008: *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*. Warszawa.
- WSJP – ŻMIGRODZKI P., red., 2007–: *Wielki słownik języka polskiego*. Kraków. Dostępne w Internecie: <http://www.wsjp.pl> [dostęp: 15.05.2015].

Literatura

- BARTMIŃSKI J., TOKARSKI R., 1993: *Definicja semantyczna: czego i dla kogo?* W: IDEM: *O definicjach i definiowaniu*. Lublin, s. 47–61.
- CZELAKOWSKA A., 2014: *Polisemia regularna – między semantyką a kontekstem*. „Ling-Varia” t. 7, s. 45–58.
- DOROSZEWSKI W., red., 1965: *Indeks a tergo do Słownika języka polskiego S.B. Lindego*. Warszawa.
- GROCHOWSKI M., 1988: *Podstawowe sposoby definiowania wyrażeń w słowniku jednojęzycznym*. W: LUBAŚ W., red.: *Wokół słownika współczesnego języka polskiego*. Wrocław, s. 45–62.
- KLESZCZOWA K., 2012a: *Tajemnice dynamiki języka*. Katowice.
- KLESZCZOWA K., 2012b: *W poszukiwaniu logiki zmian znaczeniowych*. W: EADEM: *Tajemnice dynamiki języka*. Katowice, s. 263–270.
- KOPCZYŃSKI O., 1817: *Gramatyka języka polskiego. Dzieło pozgonne*. Warszawa.
- MARKOWSKI A., 1993: *Definiowanie i definicje w opisie języka obiegowego: przyczynek do dyskusji*. W: BARTMIŃSKI J., TOKARSKI R., red.: *O definicjach i definiowaniu*. Lublin, s. 101–107.
- PASTUCHOWA M., 2008: *Ukryte dziedzicowo. Ślady dawnej leksyki w słownictwie współczesnej polszczyzny*. Katowice, s. 75–118.

Małgorzata Broszko

The history of the semantics of the word *rzecz* ‘thing’
and its word-building derivatives

SUMMARY

The majority of the changes which occur in a language may be perceived only from the perspective of the time that elapses. This is a result of the duration of the process which influences a language. This regularity refers also to semantic changes which are influenced *inter alia* by the evaluation of the properties of referents – the property of a given object which will turn out to be the most important one for the users of a language frequently determines the direction of the changes. The present article contains considerations about the semantics of the word *rzecz* ‘thing’ associated with its etymology and the other meanings of this word which are a result of the etymology. The plurality of the thematic groups in which one could place the derivatives of the word *rzecz* is associated with the polysemy of this word. Obviously, the ambiguity of the word-building basis is not the only reason for the lack of semantic relations between the lexemes which are motivated by this base – the changes of the meanings of the particular derivatives are also important. The text is an attempt at answering the questions about *inter alia* the semantic relation of such words derived from *rzecz* such as *rzeczownik*, *rzeczywisty*, *rzecznik*, *grzeczny*, *niedorzeczny*, *rzeczowy* with the etymon.

Małgorzata Broszko

Geschichte der Semantik des Wortes *Gegenstand* (pol.: *rzecz*)
und seine wortbildenden Derivaten

ZUSAMMENFASSUNG

Die meisten in der Sprache stattfindenden Änderungen lassen sich erst mit der Zeit wahrnehmen und die Ursache dafür liegt in der Länge der die Sprache beeinflussenden Prozesse. Diese Regelmäßigkeit betrifft auch semantische Änderungen, die u.a. von der Bewertung der Merkmale von Designaten beeinflusst werden – die Eigenschaft des bestimmten Objektes, die für die Sprachbenutzer am wichtigsten zu sein scheint, bestimmt häufig die Richtung der Änderungen. Im vorliegenden Beitrag bespricht die Verfasserin die mit der Etymologie des Wortes *rzecz* (dt.: *Gegenstand*) verbundene Semantik und die sich daraus herleitenden anderen Bedeutungen des Wortes. Die Polysemie des Wortes *rzecz* kommt in zahlreichen thematischen Gruppen zum Ausdruck, zu denen seine Derivate gezählt werden könnten. Die Vieldeutigkeit des Wortbildungsstamms ist offensichtlich keine einzige Ursache dafür, dass es keine semantischen Beziehungen zwischen den von ihm motivierten Lexemen gibt – von Bedeutung sind zwar auch die Bedeutungsänderungen von den einzelnen Derivaten. In dem Beitrag sucht man die Antwort u.a. auf die Frage nach semantischer Beziehung zum Etymon solcher Ableitungen von dem Wort *rzecz* wie: *rzeczownik*, *rzeczywisty*, *rzecznik*, *grzeczny*, *niedorzeczny*, *rzeczowy*.